

die poogt een 'totaalzicht op de werkelijkheid' aan te bieden, waarin al ons beste weten meeklinkt als in een 'onvoltooide symfonie': samen denken van al wat is en daarbij rekening houden met alle inzichten, waar ze ook vandaan komen. Historische aanknopingspunten voor zo'n stijl van filosoferen zijn te vinden bij Spinoza en Hegel. Alleen is ons wetenschappelijk zicht op de wereld en kosmos zo ingrijpend veranderd, dat dit onvermijdelijk zijn weerslag zal hebben op onze filosofie. Nieuw is vooral een toegenomen bewustzijn van contingentie, van vrijheid en verantwoordelijkheid.

Een boeiend, uitgewogen en over het geheel genomen evenwichtig boek.

Paul van Dijk

Wouter Achterberg, Samenleving, natuur en duurzaamheid. Een inleiding in de milieufilosofie. Van Gorcum, Assen, 1994, fl. 49,50

De commissie-Brundtland - genoemd naar de toenmalige Noorse premier - bracht in 1987 een rapport uit aan de Verenigde Naties over milieu en ontwikkeling. Het bevat passages over 'duurzame ontwikkeling' die in korte tijd klassiek zijn geworden. Duurzame ontwikkeling, zo heet het, is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generaties zonder dat de mogelijkheid voor toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien wordt verhinderd.

De omschrijving bleek een gouden greep en van bedrijfsleven tot milieubeweging kon men elkaar in de for-

mulering vinden. Ook het Nederlandse Nationale Milieubeleidsplan (1994) hanteert haar als hoofddoelstelling van milieubeheer. Maar niet alleen politici en wetenschappers, zelfs filosofen omhelzen het idee, zij het dat tal van interpretaties mogelijk blijken. Het boek van Wouter Achterberg brengt deze verscheidenheid treffend in kaart.

Een wijsgerig bezien weerbarstig element in Brundtlands definitie betreft de gerechtvaardigde verlangens van toekomstige generaties. Er lijkt van een paradox sprake te kunnen zijn: hoe kun je met toekomstige generaties, bijvoorbeeld diegenen die over 100 jaar leven, rekening houden indien je nu niet kunt formuleren wat dan gerechtvaardigde verlangens zijn. 'Is er een uitweg uit deze impasse voor de toekomstethiek en de milieuetiek?', vraagt Achterberg zich af (199). Toch kan het formuleren van een praktische norm als 'waakzaamheid: geen extra onomkeerbare risico's nemen', zoals hij de Duitse ethicus D. Birnbacher nazegt (201), niet als uitweg uit de impasse gelden.

Ondanks de vele filosofische voetangels en klemmen die het idee omgeven, blijkt Achterberg het toch te omarmen. Al in het voorwoord schrijft hij: 'een duurzaam gebruik van het milieu nastreven betekent morele verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties aanvaarden' (v). Zijn inleiding is bedoeld om 'de milieuproblematiek, zoals die zich voordoet (eigen ervaring, berichtgeving in de media, presentatie door empirische milieuspecialisten) te analyseren met behulp van wat relevante filosofische disciplines te bieden hebben aan begrippen, onderscheidingen, theorieën enzovoort. De benadering is dus probleemgericht en thematisch, niet

disciplinegericht' (p.vi).

Na inleidende hoofdstukken over milieufilosofie en duurzaamheid valt het boek in twee delen uiteen.

'Milieu en industriële samenleving: komt het ooit nog goed?' en 'Wat is de natuur ons waard?'

In tegenstelling tot natuurfilosofie - al zo oud als de filosofie zelf - moeten we milieufilosofie zien als 'een recente ongeveer 25 jaar oude tak van filosofie die bestaat uit de kritische en systematische studie van de filosofische aspecten van de milieuproblematiek'. Men zou ook kunnen zeggen dat traditioneel bestaande filosofische benaderingen zoals de antropologie en ethiek, en de politieke en sociale filosofie in de laatste decennia van deze eeuw het milieubedrijf steeds minder kunnen negeren. Door het letterlijk wereldomvattende karakter van de milieuproblematiek zal ook de milieufilosofie een brede horizon bezitten. Samenleving, natuur en duurzaamheid weerspiegelt deze wijde blik. Belangrijke recente literatuur die ook in filosofisch opzicht vruchtbare inzichten bevat is verwerkt en in een hanteerbaar kader gezet: G. Hardins *Tragedy of the commons* (1968), W. Ophuls' *Ecology and the politics of scarcity* (1977), J. Ellul's *The technological society* (1964) en L. Winner's *Autonomous technology* (1977), om enige van de publikaties te noemen waaraan Achterberg veel aandacht besteedt. De bijna retorische vraag die Achterberg in hoofdletters in de titel van het eerste deel opneemt - komt het ooit nog goed? - wordt echter niet rechtstreeks beantwoord. Het kapitalisme gaat gebukt onder groeidwang en de technologische ontwikkeling verloopt zo autonoom, dat sturing slechts beperkt mogelijk blijkt. Nieuwsgierig was ik naar Ach-

terbergs tiende en laatste hoofdstuk Slotbeschouwing, waar hij een eigen visie etaleert. 'Wat er in elk geval zou moeten komen', schrijft Achterberg, 'wil er sprake zijn van een duurzame samenleving, is 1) een groene markteconomie; 2) een duurzame technologie in het kader van een proces van ecologische modernisering; en 3) een cultuuromslag, als uitdrukking van een andere houding tegenover de natuur' (210). Het laatste is het belangrijkste, want 'zonder een bevolking die willens en wetens achter de veranderingen staat, zullen structurele veranderingen niet beklijven'. Die andere houding als noodzakelijke voorwaarde voor een ecologische samenleving kan die van verlicht heerser of rentmeester zijn. Deze verschuiving lijkt voor Achterberg echter niet voldoende, een verdergaande verschuiving naar partner of participant acht hij nodig (210). Het analytische karakter van Achterbergs betoog maakt aan het einde van het boek dus plaats voor een ontwerp voor een ecologische samenleving. Een ironisch ontwerp, zo lijkt het, want een vergelijkbare krachtwinning als die van de baron van Münchhausen - die zichzelf in de bekende ballade aan zijn eigen haren uit het moeras trekt - is nodig op het gebied van moraal en cultuur (212).

Maarten Mentzel